

מרכז חיפה למחקרי מדיניות ואסטרטגיה ימית
Haifa Research Center for Maritime Policy & Strategy

הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2017/18

עורך ראשי: פרופ' שאול חורב
ערך והפיק: אהוד גונן

ינואר 2018

מצריים ו"הים התיכון החדש": כלכלה, ביטחון ותרבות

אופיר וינטר

תולדותיה של מצריים שלובים מזה אלפי שנים ביחסי הגומלין שהתקיימו בין ארץ הנילוס לבין צבאות, סחורות, דתות, רעיונות וערכים שהגיעו ממנה ואליה דרך הים התיכון. מצריים המודרנית הושפעה רבות מנחיתת חיל הים של צבא נפוליאון בחופי אלכסנדריה בסוף המאה ה-18, מחפירת תעלת סואץ שחיברה בין הים התיכון לים האדום ולאוקיאנוס ההודי באמצע המאה ה-19, ומרעיונות ליברליים שהביאו עימם המגעים ההדדיים עם המערב שמעבר לים במחצית הראשונה של המאה ה-20. בעידן הנאצריסטי ירדה קרנו של הים התיכון, אלא שמבט מצרי מחודש מערבה ניכר החל משנות התשעים של המאה שעברה, וביתר שאת מאז מהפכת ה-25 בינואר 2011.

הים התיכון שבו יתמקד מאמר זה, הפך בשנים האחרונות לאחד ממעגלי הביטחון הלאומי החשובים ביותר המנחים את מדיניותה של מצריים. מעגלים נוספים העומדים לנגד עיני מקבלי ההחלטות בקהיר הם המעגל הערבי, ובמרכזו קשרי הערבות ההדדית עם סעודיה ואיחוד האמירויות וההתמודדות המשותפת עם האיומים האזוריים מצד איראן, כוחות אסלאמיסטיים וכוחות סלפיים-ג'האדיים; המעגל האפריקני, ובלבו מדינות אגן הנילוס, שדרך זורם הנהר המהווה את "עורק החיים" של מצריים; מעגל הים האדום, שמוביל ממצרי באב אל-מנדב ועד לתעלת סואץ; והמעגל הבינלאומי, במסגרתו מנהלת מצריים מארג מורכב של גיוון משענות בקשריה עם המעצמות, בראשן ארצות הברית, רוסיה, סין ומדינות האיחוד האירופי.

שיבתו של הים התיכון למרכז סדר היום הפוליטי והציבורי במצריים קשורה להיבטים כלכליים, ביטחוניים ותרבותיים: גילוי מאגרי הגז על חופי מצריים ופרויקט תעלת סואץ החדשה העצימו את חשיבות הים התיכון להווה ולעתיד הפיננסי של מצריים; ואילו החשש מאיומי טרור על נכסי הכלכלה הימיים הקשורים בים התיכון חייבו שינויים בתפיסות ההגנה המצריות, והביאו להתעצמות חיל הים המצרי. היבטים כלכליים-ביטחוניים אלה הגבירו את חשיבותם של שיתופי פעולה אזוריים עם מדינות בעלות אינטרסים משותפים, בראשן יוון, קפריסין וישראל. מעבר לכך, הם עוררו דיון פנימי נוקב סביב זהותה הלאומית והתרבותית של מצריים, וזיקתה הרצויה אל הים התיכון ואל המדינות הגובלות בו.

רקע היסטורי: מצריים כ"מדינה ים-תיכונית"

מעמד הים התיכון במצריים המודרנית הוא סוגיה פוליטית ותרבותית כאחד. שורה של הוגים מצריים הדגישו במחצית הראשונה של המאה ה-20 את זיקתה ההיסטורית

והגאוגרפית של מצריים לים התיכון כדי להטיף ליישום מודלים מערביים של חברה, דת וממשל. כך למשל, הסופר וההיסטוריון המצרי הנודע טהא חוסיין (1889–1973) מצא במורשת הקושרת בין מצריים לאגן הים התיכון גושפנקא לקידום חזונו לכינון מדינת הלאום המצרית המודרנית כמדינה קוסמופוליטית, ליברלית ומתקדמת הנושאת פניה לאירופה.¹ בכתביו בשנות השלושים והארבעים של המאה שעברה טען כי "הרוח המצרית" מורכבת מבחינה היסטורית משלושה יסודות משולבים, שמינוניהם משתנים: היסוד המצרי הטהור, היסוד הערבי, והיסוד הזר ששורשיו בקשרי הגומלין הימיים בימי קדם עם יוון ורומא בנושאי אמנות, מדיניות וכלכלה. מצריים המודרנית, כך סבר, יכולה לראות עצמה חלק אותנטי מאירופה ומתרבותה, מבלי להתבטל בפניה או להתנתק מעברה.²

המשגת מצריים כמדינה ים-תיכונית, אשר שימשה בהגותו של חוסיין לגישור בין מזרח למערב, ירדה מסדר היום המצרי הממסדי בעידן הנאצריסטי של שנות החמישים והשישים לטובת טיפוח מעגלי זהות ואינטרסים לאומיים חלופיים – ערביים, אסלאמיים ואפריקניים. הים התיכון שב והופיע בשיח המצרי רק בשנות התשעים, בין היתר כמשקל נגד לתוכניות של "מזרח תיכון חדש" (נוסח חזונו של שמעון פרס), שנתפסו בקהיר כניסיונות לכפות הגמוניה ישראלית במרחב ולאתגר את מעמדה של מצריים.³ כחלופה לתוכניות "המזרח תיכוניות", העדיפה מצריים ליטול חלק בקידום מסגרות ים-תיכוניות, בראשן "תהליך ברצלונה", אשר הושק ב-1995 בהשתתפות מדינות האיחוד האירופי לצד 12 מדינות מאזור הים התיכון (ישראל, מצריים, אלג'יריה, טוניסיה, טורקיה, ירדן, לבנון, מלטה, מרוקו, סוריה, קפריסין, הרשות הפלסטינית, ולוב כמשקיפה).⁴

הוגים מצריים שהטיפו בשני העשורים האחרונים להחייאת האוריינטציה הים-תיכונית של מצריים נטו להתחשב בחותם העמוק שהותירה הלאומיות הערבית הנאצריסטית על זהותה. האינטלקטואל הקופטי מילאד חנא (1924–2012) הכיר בקדימות הזהות הערבית על זהותה הים-תיכונית של מצריים, והגדיר כזהויות משלימות, אף חופפות, שאין קושי ליישב ביניהן. בספרו "שבעת העמודים של האישיות המצרית" אשר ראה אור ב-1999, הסביר כי תושבי ערי החוף במצריים (בדומה לתושבי ערי חוף במדינות ערביות נוספות כסוריה, לבנון ומרוקו) מצטיינים במנטליות, בלבוש ובמנהגים שאינם נבדלים משל תושבי

1 עמנואל קופלביץ (עורך), טהא חוסיין והתחדשותה של מצריים: מבחר קטעים מכתביו (ירושלים: מוסד ביאליק, 2001), עמ' 80–81.

2 שם, עמ' 228–229, 232–238.

3 מוחמד עפיי, "אל-ג'ד'ור אל-תאריח'יה לפכרת אל-מתוססיה פי מצר", אל-ח'אית (19 בנובמבר, 1998): <https://goo.gl/X6cV4a>

4 אוהד לסלוי, "ישראל והאיחוד האירופי", המכון הישראלי לדמוקרטיה (14 בינואר 2004): <https://www.idi.org.il/parliaments/9899/10718>

ערי חוף בקפריסין, ביוון, בטורקיה ובאיטליה. בחלוקה גסה, העריך, "מצריים חצי אירופית, שליש אסייתית, ושישית אפריקנית. אירופה מתחילה באלכסנדריה, אסיה מתחילה בקהיר ואפריקה מתחילה באסואן".⁵ כותבים נוספים הדגישו את מגוון הזהויות שמכילה בתוכה "המצריות", וזאת גם מתוך הערכה תועלתנית שתיחומה של מצריים בזהות בלעדית יקשה עליה למצות את האינטרסים הלאומיים בכלל מעגלי הפעולה המשיקים שבהם היא שואפת לפעול – הערביים, האסלאמיים והגאוגרפיים האזוריים.⁶

מצריים והים התיכון לאחר "האביב הערבי"

התחזקות האוריינטציה הים-תיכונית של מצריים לאחר "האביב הערבי" נבעה מהתלכדות גורמים פונקציונליים ותרבותיים: בממד הפונקציונלי, התעצמות האינטרסים המצריים במזרח הים התיכון, בפרט בתחום האנרגיה, הגבירה את החשיבות הגאואסטרטגית של המעגל הים-תיכוני. ממצאי הגז והרחבת תעלת סואץ העניקו לדיון ההיסטורי-תרבותי על זהות הים-תיכונית של מצריים ממד קונקרטי, אשר נוגע לאינטרסים כלכליים וביטחוניים; בממד התרבותי, המהפכות שחוותה מצריים ב-25 בינואר 2011 וב-30 ביוני 2013, העלו על סדר יומה שאלות של זהות לאומית, וכוחות מתחרים ביקשו לנצל את התקופה הלימינלית⁷ אליה נקלעה המדינה ולעצב את דמותה בהתאם לתפיסת עולמם. אל מול השקיעה המתמשכת של הפאן-ערביות, וכישלון האחים המוסלמים במימוש משנתם האסלאמיסטית, הופיע שיח בעל גוון ליברלי שקרא להחייאת הרעיונות הים-תיכוניים מבית מדרשו של טהא חוסיין; ואל מול סביבה אזורית גועשת, שהציבה בפני מצריים איומים של טרור ואנרכיה, התבלט הים התיכון כאופק חיובי של ביטחון ותקווה.

חשיבותו הפונקציונלית העכשווית של מרחב הים התיכון לביטחון הלאומי המצרי נגזרת משני הנכסים הכלכליים המשמעותיים הקשורים בו – שדות הגז ותעלת סואץ, אליהם ניתן להוסיף את הנמלים ואתרי התיירות הפזורים לאורך רצועת החוף הצפונית של מצריים. שדה הגז זוהר (Zohr), עליו דיווחה מצריים באוגוסט 2015, הוא הגדול ביותר שהתגלה עד כה בים התיכון, והוא מכיל כ-850 מיליארד מטר מעוקב (BCM) של גז. השדה אמור לאפשר למצריים להפחית בהדרגה את התלות ביבוא גז ממקורות חיצוניים, להקנות לה לקראת העשור הבא עצמאות אנרגטית, ובהמשך ייתכן שאף לשמש ליצוא. תעלת סואץ

5 מילאד חנא, אל-אעמדה אל-סבעה לאל-שח'ציה אל-מצריה (6 באוקטובר: נהצ'ת מצר, 1999), עמ' 61, 130–132.

6 למשל: אחמד חסנין אל-חסניה, "מצריים אינה בעלת זהות בלעדית", אל-חואר אל-מתמדן (15 ביוני 2007): <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=99709>

7 לימינליות (סיפיות) היא מושג אנתרופולוגי המתאר מצבים ותקופות של חוסר-בהירות, בהם הזהות העצמית של הפרט או הקבוצה אינה ברורה וחסרה אוריינטציה. לימינליות יכולה לשמש שלב מעבר, שבו הגבולות הרגילים של המחשבה וההתנהגות גמישים יותר לשינויים.

החדשה והמורחבת, אשר נחנכה באוגוסט 2015 לאחר השלמת פרויקט לאומי גרנדיוזי, נועדה למקסם את תמלוגי המעבר באמצעות הגדלת מספר האוניות החולפות בתעלה וקיצור זמני המתנתן. יתרה מכך, לאורך ציר התעלה המחודש מתוכננים שורה של פרויקטים בתחומי הלוגיסטיקה, הטכנולוגיה והתעשייה.

פיתוח התווך הימי לווה בשנים האחרונות בהתעצמות חיל הים המצרי דרך רכש צוללות, נושאות מסוקים וספינות קרב, שנועדו להגן על נתיבי השיט והסחר בים האדום ובים התיכון מפני איומים סימטריים (מצד יריבות אפשריות כאיראן וכישראל) ואיומים א-סימטריים (מצד קבוצות טרור).⁸ על פי הנטען בעיתונות המצרית הממסדית, תכלית נוספת של הרכש הצבאי היא לאפשר למצריים להגן על תעלת סואץ ואסדות הגז בים התיכון. השקעת המשאבים המסיבית בנשק, בעת שמצריים סובלת ממשבר כלכלי קשה, נתלתה בצורך להרתיע אויבים פוטנציאליים ולפתח "זרוע ארוכה" שתגן על נכסי ים אלה האחראים על חוסנה הכלכלי של המדינה בשנים הבאות. מטרותיה המוצהרות של ההתעצמות הימית אינן התקפיות, והיא מלווה במאמצים להשגת הבנות דיפלומטיות עם יוון, קפריסין וישראל, במטרה למנוע סכסוכים עתידיים על הגבולות הימיים.⁹

האינטרסים הים-תיכוניים המתהווים הביאו להידוק משמעותי במשולש היחסים המצרי-יווני-קפריסאי, אשר נתרם בתורו גם מהמתיחות בקשריהן של שלוש המדינות עם טורקיה. מנהיגי שלוש המדינות נועדו בין 2014–2017 לחמישה מפגשי פסגה, אשר הוקדשו לתיאום בשורת נושאים כלכליים, בהם: התוויית הגבולות הכלכליים, הקמת צינור גז משותף, חיבור רשתות החשמל, סחר, תיירות, חקלאות ימית, טכנולוגיית מידע, תקשורת ושיכון. משולש הקשרים המתהדק מסייע למצריים לקדם אינטרסים מול האיחוד האירופי, ומקל על יוון וקפריסין לקדם אינטרסים משלהן באפריקה. בנוסף לכך, היחסים הבילטרליים והטרילטרליים בין המדינות כוללים תיאום סביב המשברים בלוב ובסוריה, המאבק בטרור וההגירה הבלתי חוקית, לצד אימונים צבאיים משותפים של חילות הים והאוויר.¹⁰

תגליות הגז ותעלת סואץ החדשה הציבו אפוא את הים התיכון במוקד סדר היום המדיני, הביטחוני והכלכלי של המשטר המצרי לראשונה זה שנים. ביטוי לחשיבות הגוברת שמייחס

8 ראו: אייל פינקו, "התעצמותו של חיל הים המצרי", מרכז חיפה למחקרי מדיניות ואסטרטגיה ימית (2017): https://poli.hevra.haifa.ac.il/~hms/images/Articals/Egyptian_Navy.pdf

9 סמיר פרג', "דואאר אל-אמן אל-קומי אל-מצרי", אל-אהראם (7 בינואר 2016): <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/467195.aspx>; ג'מיל עפיפי, "הכד'א תדאפע מצר ען אמנה אל-קומי ואל-ערבי", אל-אהראם (6 ביוני 2016): <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/522767.aspx>

10 למשל: אימן סמיר, "מצר קברץ אל-יונאן: אל-קמה אל-ח'אמסה תרסם מסתקבל אל-תעאון אל-ת'לאת", אל-אהראם אל-מסאא' (18 בנובמבר 2017): <http://massai.ahram.org.eg/NewsQ/81012/246650.aspx>

הממסד המצרי למרחב הים-תיכוני ניתן במאמרו של לואא' סמיר פרג', לשעבר ראש מנהלת העניינים המורליים בצבא מצריים, אשר קבע כי "הים התיכון הפך בעת הנוכחית למעגל החשוב ביותר המשפיע על הביטחון הלאומי המצרי". לאור הנסיקה במעמדו המליץ פרג' למצריים במאמר ביומון הממסדי "אל-אהראם" לחזק את קשריה הדיפלומטיים, הכלכליים והתרבותיים עם מדינות הים התיכון ולחתום עימן על הסכמים שישרתו את האינטרסים המצריים העליונים.¹¹ לקראת הפסגה המשולשת המצרית-יוונית-קפריסאית שנערכה בנובמבר 2017, הגדיר "אל-אהראם" במאמר המערכת את הים התיכון בתור "הגשר החשוב ביותר" בין מצריים למדינות אירופה, והביע תקווה שהמנהיגים יקדמו את מושג "הביטחון הים-תיכוני".¹²

האינטרסים המשותפים של מצריים עם מדינות הים התיכון, וההתקרבות הניכרת בינה לבין יוון וקפריסין, הניעו שיח מצרי ממסדי סביב האוריינטציה הים-תיכונית של מצריים, במסגרתו נמזגו שיקולים ביטחוניים וכלכליים בהיבטים תרבותיים והיסטוריים. שר התרבות המצרי, חלמי אל-נמנם, הציג את שיתוף הפעולה בין גדות הים התיכון במאבק בטרור כצורך ביטחוני, שמשקף מכנה משותף עמוק יותר בין כוחות שוחרי קדמה לכוחות המבקשים להשיב את הציוויליזציה מאות שנים אחורה.¹³ יו"ר מועצת המנהלים של היומון "אל-מצרי אל-יום", עבד אל-מנעם סעיד, ראה באינטרס המצרי בים התיכון אות למעבר המתבקש של מצריים מ"מדינת נהר" ל"מדינת ים". לדבריו, אין מדובר רק בתמורה שתכליתה לייצר רווחים פרטיים וקולקטיביים למצריים ואזרחיה, כי אם בתמורה מורכבת הנוגעת לאורח החיים, לסדרי התעסוקה ומעל הכול – להמרת מנטליות שמרנית בחשיבה מתקדמת.¹⁴ מבקר הספרות, יוסרי עבדאללה, קרא במאמרו ב"אל-אהראם" לאימוץ מחודש של החיבור שהציע טהא חוסיין בין זהותה הים-תיכונית של מצריים לתחייה המתבססת על ערכי המודרניות והקדמה: "באקלים של אופל וקיצוניות דתית, שומה עלינו לשוב לדרכו של טהא חוסיין דרך חידוש מפעל המודרניזציה המצרי והערבי מצד אחד, והגנה על הרציונליות הניצבת בלב הנאורות מצד אחר. טהא חוסיין היה ונותר דובר אותנטי של הרוח המצרית היפה, שלה עדיין נכונות מעשיות, חלומות והרפתקאות".¹⁵

11 סמיר פרג', "דואאר אל-אמן אל-קומי אל-מצרי: אל-בחר אל-אביץ' אל-מתוסט", אל-אהראם (11 בפברואר 2016): <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/476079.aspx>

12 אל-אהראם, "מצר ואל-מתוסט", אל-אהראם (19 בנובמבר 2017): <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/623580.aspx>

13 חלמי אל-נמנם, "עלא צ'פתי אל-מתוסט", אל-מצרי אל-יום (9 במאי 2017): <http://www.almazryalyoum.com/news/details/1131127>

14 עבד אל-מנעם סעיד, "מן אל-נהר אלא אל-בחר מרה אח'רא?!", אל-מצרי אל-יום (7 באוגוסט 2017): <http://www.almazryalyoum.com/news/details/1173524>

15 יוסרי עבדאללה, "טה חסין ורוח מצר אל-מתג'ידה", אל-אהראם (6 בנובמבר 2017): <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/621410.aspx>

ככלל, נקודת המבט הממסדית ביקשה להסתמך על משנתו של טהא חוסיין כדי לאשש מדיניות פונקציונלית שמוביל משטר א-סיסי למען האינטרס הלאומי המצרי המשתנה בים התיכון.¹⁶ הוגים ליברלים מצריים, לעומת זאת, ראו במשנתו של אביהם הרוחני מקור השראה ולגיטימציה לקריאה ליישום מודל דמוקרטי-מערבי במצריים הפוסט-מהפכנית ולקידום אלטרנטיבה פוליטית ותרבותית שתאתגר את הסדר האוטוריטרי הקיים. דוגמה לכך ניתן למצוא במאמריו של עבד אל-ג'ואד סיד, אשר קרא להקמת מפלגה בשם "מצריים הים-תיכונית" וניסח לה מצע אפשרי. בהתאם להצעתו, המפלגה תחרוט על דגלה את העקרונות הבאים: כינון מדינה אזרחית ודמוקרטית שבה יתמקד הצבא בהגנת החברה והחוק; עידוד פלורליזם מפלגתי; קשירת עתידה של מצריים בשלושה מעגלים – המזרח תיכוני, הים-תיכוני והאפריקני – ולא בעולם הערבי בלבד; מאבק בפונדמנטליזם דתי; חופש אמונה והפרדת דת ומדינה; כלכלת שוק חופשית עם ביטחונות סוציאליים; הקמת ליגה מזרח תיכונית וליגה ים-תיכונית במקום הליגה הערבית.¹⁷

ישראל-מצריים ו"הים התיכון החדש"

השיח המצרי על זהותה הים-תיכונית של מצריים השליך לחיוב על יחסי מצריים-ישראל בשלושה ממדים: ראשית, הוא העלה על סדר היום הציבורי של מצריים את הפוטנציאל הכלכלי הטמון בשיתוף פעולה בילטרלי בין מצריים לישראל במזרח הים התיכון, בפרט בתחום הגז (אם כי עורר במקביל גם חששות ממאבק בין המדינות סביב משאבי האנרגיה); שנית, הוא סייע להפנמת האינטרס ההדדי של מצריים וישראל בריבוע משולשי שיתוף הפעולה המשגשגים שמקיימות זה מכבר שתי המדינות, כל אחת בנפרד, עם יוון וקפריסין (אם כי העכבות הפוליטיות מנעו עד כה את מימוש האינטרס); שלישית, הוא שדרג את מעמד המעגל הים-תיכוני המכיל את ישראל על חשבון מעגלים מסורתיים, ערביים ואסלאמיים, המדירים אותה. ככלל, שיח זה פתח צוהר להשתלבות ישראלית עתידית במסגרות שיתוף פעולה ים-תיכוניות לצידה של מצריים, בכפוף לאינטרסים הכלכליים-ביטחוניים המשותפים ולהבשלת התנאים הפוליטיים החיוניים.

ואומנם, מצריים וישראל מקיימות זה מספר שנים מגעים לקראת עסקאות גז אפשריות. שותפויות תמר ולווייתן חתמו עם חברת דולפינוס המצרית במאסרס ובנובמבר 2015

¹⁶ לדוגמה: ג'מאל אבו אל-חסן הלין במאמרו על כך שהמבט של מצריים הופנה לאורך ההיסטוריה בעיקר לצבאות הפולשים ולדתות המונותאיסטיות שהגיעו אליה ממזרח, בעוד שהזניחה את המבט לים התיכון. לדבריו, טהא חוסיין רצה להסב את מבט של בני מצריים לאמת המתמיהה לפיה הם מסתכלים בכיוון הלא נכון: ג'מאל אבו אל-חסן, "שרק אל-מתוסט", אל-מצרי אל-יום (16 ביולי 2017): <http://www.almasryalyoum.com/news/details/1163391>

¹⁷ עבד אל-ג'ואד סיד, "נחו תאסיס חזב מצר אל-מתוסט", אל-חואר אל-מתמדן (30 באוקטובר 2016): <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=536296>

(בהתאמה) על חוזה ועל מזכר הבנות ארוכי טווח בסך מיליארדי דולרים ליצוא גז טבעי למצריים, ודרכה אל יעדים באירופה, בסיוע מתקני ההנזלה המצריים. למרות שישנם עדיין מכשולים טכניים בלתי פתורים בדרך למימוש העסקאות, בכירי ממשל מצריים התייבשו מאחוריהן בשם האינטרס הכלכלי שהן משרתות וחרף התנגדויות הקיימות בקרב חלקים מהציבור המצרי לנורמליזציה.¹⁸

הדיון בכינון מסגרות שיתוף פעולה מזרח-ים-תיכוניות מרובעות, שיכללו את ישראל, הדגיש ביתר שאת את המתח הקיים במצריים בין השיקול הפונקציונלי לבין החסמים הפוליטיים-תרבותיים. בשעה שמצריים וישראל מקיימות יחסים משולשים משגשגים עם יוון וקפריסין, הרי שיצירת חזית אזורית מרובעת – חרף הגיונותיה הביטחוניים והכלכליים – עודנה שנויה במחלוקת. ההסתייגויות של המשטר המצרי מהמהלך נובעות בעיקרן מהחשש מביקורת ציבורית על רקע רכימת שותפויות תקדימיות עם ישראל, ללא התקדמות מקבילה בהסדר הסכסוך הישראלי-פלסטיני. מסיבה זו שר החוץ המצרי, סאמח שוכרי, סירב לאשר דיווחים לפיהם דן במארכ 2016 עם שר האנרגיה הישראלי, יובל שטייניץ, בקידום ברית אנרגייה אזורית מרובעת.¹⁹ כן הוכחו במצריים פרסומים שהופיעו באוקטובר 2017 בדבר תרגיל צבאי משותף לארבע המדינות.²⁰

בה בעת, עיון בשיח המתקיים על גבי העיתונות המצרית הממסדית מגלה הפנמה גוברת של האינטרס בהקמת מסגרות ים-תיכוניות עם ישראל, לצד היעדר בשלות למעבר למישור האופרטיבי. הקו המרכזי גורס כי מצריים תיאזן לשתף פעולה עם ישראל במסגרות בעלות נופך אזורי (גם אם לא ב"ברית אזורית"), וזאת בכפוף להשגת התקדמות בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני.²¹ קולות אחרים תומכים במשתמע בהקמת מערכי שיתוף פעולה ים-תיכוניים, שבהם ייטלו חלק מצריים וישראל, גם במנותק מהתניות מפורשות. לדוגמה, אחמד קנדיל, ראש תוכנית לימודי האנרגיה במרכז "אל-אהראם" הצביע על הצורך ב"שיתוף פעולה אמיתי" דרך הקמת מסגרת גג אזורית שתאפשר את מיצוי הרווחים

18 ראו: אופיר וינטר ואייל רזי-ינוב, "צינורות לנורמליזציה בעידן ה-BDS: מה אפשר ללמוד מעסקאות הגז עם מצריים ועם ירדן?", בתוך עינב יוגב וגליה לינדנשטראוס (עורכות), תופעת הדה-לגיטימציה: אתגרים ומענים (תל-אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2017), עמ' 65–75.

(31 במארכ 2016): <http://>

הגלומים בתגליות הגז.²² מוחמד כמאל, מומחה ליחסים בינלאומיים ובעל טור שבועי ב"אל-מצרי אל-יום" היה אף נועז ממנו, כאשר רמז כי מצריים תחמיץ את "הרכבת הים-תיכונית" אלמלא תגבש תפיסה אזורית חדשה ומהפכנית:

במשך שנים ארוכות הייתה הדיפלומטיה המצרית אסירה במעגלים המסורתיים של מדיניות החוץ, אשר חלקם היו עקרים והפכו לנטל על גבה. על כן, הגיעה השעה לראות במזרח הים התיכון מעגל חדש של המדיניות המצרית, לו תינתן עדיפות בחזון ובפעולה, לאור ההזדמנויות הכלכליות והאסטרטגיות הגלומות בו. קיצורו של דבר – העתיד נמצא במזרח הים התיכון.²³

הוגים ליברלים מצרים הציגו פתיחות מפורשת אף יותר לגבי הצורך בהתקרבות לישראל, כחלק משינוי אוריינטציה רחבה יותר לעבר המערב. עבד אל-ג'ואד סיד קרא להמיר את הליגה הערבית ב"ליגה מזרח תיכונית" ולצרף אליה את ישראל, במועד המתאים לכך, במגמה להרחיב את מסגרת שיתוף הפעולה האזורי. נוסף על כך הציע להקים "ליגה ים-תיכונית", אשר תמצה את פוטנציאל יחסי הגומלין בין המדינות הים-תיכוניות המהוות יחדיו "מסגרת תרבותית, מתקדמת ושורשית, בהיסטוריה של האזור".²⁴ בחיבור מקיף שהקדיש לנושא הגדיר סיד שלושה מישורים ים-תיכוניים הדורשים שיתוף פעולה בין מדינות האזור: המישור הביטחוני-פוליטי הכולל יישוב סכסוכים טריטוריאליים ומאבק באסלאם הקיצוני; המישור הכלכלי חברתי המחייב אינטגרציה אזורית, סחר חופשי והשקעות הון וטכנולוגיה, והמישור התרבותי העוסק בטיפוח מגמות וערכים של קבלת האחר, דו-קיום בשלום והכרות הדדית בין עמי האזור.²⁵

סיכום

מאז מהפכת ה-25 בינואר 2011 מתנהל במצריים שיח גובר סביב משקלו של הים התיכון בזהותה המתחדשת של ארץ הנילוס, והזיקה בין האינטרסים הכלכליים והביטחוניים המשתנים של מצריים בים התיכון לתמורות באוריינטציה הפוליטית והתרבותית שלה. מניתוח שיח זה עולות שתי נקודות מבט עיקריות: המשטר המצרי רואה בים התיכון את

22 אחמד קנדיל, "אכתשאפאת אל-ע'אז פי מנטקת שרק אל-בחר אל-מתוסט: הל תדפע אלא אל-תעאון אם תשעל אל-צראע בין דולהא? אל-חאלה אל-אסראא'ילה 2", אל-אהראם (11 במארס 2013): <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/135998.aspx>

23 מוחמד כמאל, "אל-מסתקבל פי שרק אל-מתוסט", אל-מצרי אל-יום (27 בנובמבר 2016): <http://www.almasryalyoum.com/news/details/1047903>

24 סיד, "נחו תאסיס חזב מצר אל-מתוסט".

25 עבד אל-ג'ואד סיד, "מצר ואל-בחר אל-מתוסט", אל-חואר אל-מתמדן (19 ביוני 2016): <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=521262>

אחד ממעגלי הביטחון הלאומי החשובים ביותר של מצריים לאור חשיבותו הכלכלית, מקדיש משאבים רבים לפיתוחו ולהגנתו ומקדם מסגרות שיתוף פעולה אזוריות עם יוון וקפריסין סביב נושאי עניין הקשורים בו; לעומת זאת, ליברלים מצרים שואפים לפסוע צעד נוסף קדימה ולתעל את הנסיבות החדשות שמציע הים התיכון – ואת שלב המעבר הלימינלי שחוזה מצריים על רקע הטלטלות הפנימיות והאזוריות – להובלת מפנה עמוק יותר בזהותה של מצריים מהערביות והאסלאם אל עבר אירופה והמערב.

השיח המתואר נוגע גם לקשרים העתידיים בין מצריים לישראל. האחרונה מוזכרת כיריבה, אך בעיקר כשותפה בכוח ובפועל לאינטרסים פרגמטיים של מצריים בים התיכון – ולעיתים אף כבעלת ברית אפשרית דה-פקטו – כחלק מהדיון בכינון מסגרות שיתוף פעולה אזוריות בשנים הבאות.

הפתיחות היחסית שיש כיום במצריים לשיתוף פעולה פרגמטי עם ישראל סביב אינטרסים משותפים בים התיכון מהווה הזדמנות היסטורית להרחבת יחסי המדינות, אך מימושה מחייב התגברות על הרגישויות שעודן קיימות במצריים סביב שאלת הנורמליזציה. שורת צעדים ישראליים עשויה להקל על המשטר המצרי להקנות יתר לגיטימציה לכינון מסגרות שיתוף פעולה עם ישראל, ובהם: התקדמות בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני; שיתוף הפלסטינים במסגרות הים-תיכוניות המתהוות; הימנעות ישראלית מהתייצבות בקדמת המהלכים האזוריים, תוך כדי מעורבות אינטנסיבית של יוון וקפריסין בהתנעתם; בחירת סמנטיקה הולמת שתקל על שיווק מסגרות שיתוף הפעולה הים-תיכוניות (דוגמת "פורום" ולא "ברית"). תהליכי ליברליזציה במצריים צפויים אף הם, אם יתרחשו, ליצור אקלים פוליטי ותרבותי נוח יותר עבור רעיונות פורצי דרך.